

ROLAND WILLEMYS

VARIËTEITENKEUZE IN DE WESTHOEK

Abstract

The province of West-Flanders deviates from the remaining part of Dutch speaking Belgium in dialect proficiency as well as in dialect usage. Based on a real time investigation stretching over 23 years we have now been able to reevaluate the situation. Our most recent survey, after previous ones in 1983 and 1997, was carried out in the so-called “Westhoek” (Ieper - Poperinge) in 2006.

The following general conclusions are based on the analysis of our various surveys:

- it appears that for the entire Lower Class in the Westhoek (including the youngsters) the exposure to Standard Dutch is minimal. Consequently, the use of dialect and intermediate varieties is uncommonly extensive;
- the intermediate variety referred to by the subjects should not be confused with the overall Flemish intermediate variety, the so-called “Verkavelingsvlaams”; rather the West Flemish diglossic situation of old remains in existence;
- the general belief that the exact survey location is of minor importance, since the West Flemish language situation does not differ significantly from one part to another, has to be revised. Not only in Flanders at large, but also within West-Flanders in particular, there appear to be distinctive differences in both pace and intensity of dialect loss;
- the standard impact of generally accepted variables such as gender, social class or age appears to be secondary to the general sociolinguistic environment the subjects are confronted with;
- the (plausible) expectation that the evolution observed between 1983 and 1997 (e.g. a more substantial dialect loss, increasing influence of the social class and age variables) would continue unchanged through 2006 has not been confirmed. Consequently, some formerly held positions have to be dropped because of these unexpected data;
- theory building in socio-dialectological research should rely more heavily on survey data from various language communities and generated, if possible, through real time investigations.

1. Inleiding

West-Vlaanderen, dat weten we onderhand, onderscheidt zich van de rest van het Zuid-Nederlandse taalgebied, zowel wat dialectkennis als wat dialectgebruik betreft. Op de bijzondere positie van West-Vlaanderen inzake dialectcompetentie heb ik voor het eerst gewezen in 1979, op een moment toen dialectverlies in Vlaanderen in de sociolinguïstische en dialectologische vakliteratuur nog nauwelijks een thema was.

De hoge dialectkennis cijfers bij een hooggeschoold en jong studentenpubliek bewijzen dat dertig jaar geleden het dialectverlies in Vlaanderen allesbehalve dramatisch was (Willemys, 1979). Ook het onderscheid tussen West-Vlaanderen en de andere gebieden was al aanwezig, maar was niet echt opzienbarend. Uit een 15 jaar later ook onder studenten door Van Keymeulen (1993) uitgevoerde enquête blijkt de aparte plaats van de kustprovincie al veel duidelijker. Voor wie enigszins met de West-Vlaamse situatie vertrouwd was, was dat natuurlijk geen echte verrassing, maar dat betekent niet dat er niet geprobeerd diende te worden die situatie ook te verklaren. Vandaag kunnen we de ontwikkeling van die, ook voor de algemene, socio-dialectologische theorievorming interessante situatie, onderzoeken dank zij een ‘real time investigation’ die zich over 23 jaar uitstrekt. De eerste vergelijkbare data hebben we in 1983, de meest recente in 2006 opgevraagd. Ik wil eerst de vroegere resultaten heel kort samenvatten, om ze dan met de recentste te vergelijken.

In de eerste enquête, die ik in 1983 in Oostende en Diksmuide uit liet voeren⁽¹⁾, werd niet enkel aan dialectkennis, maar in eerste instantie aan dialectgebruik en taalgebruik in het algemeen aandacht geschonken. Voor het eerst ook konden de proefpersonen niet enkel tussen dialect of standaardtaal kiezen, maar konden ze ook een tussenvariëteit aangeven⁽²⁾ (Willemys, 1985). Kort samengevat zagen de belangrijkste bevindingen er als volgt uit: iedereen kende dialect, de meesten beheersten ook nog ten minste één andere code, het gebruik van de codes hing van de situatie af en de formaliteits- en solidariteitsvariabelen bepaalden in hoge mate het codegebruik. Opmerkelijk was verder nog dat er in wat Mattheier (1990) het *Alltagswissen* der informanten heeft genoemd, een scherp onderscheid werd gemaakt tussen de zeer gepolariseerde codes [+ dialect] en [- dialect] en dat er dus nauwelijks ruimte was voor het gebruik van code “B”, de tussenvariëteit.

(1) Door Ann Delacauw.

(2) In beide plaatsen werden telkens 144 proefpersonen ondervraagd, in totaal dus 288 (Delacauw 1984).

Vrij verrassend was ook, dat de jongeren gemiddeld nog vaker van het dialect gebruik bleken te maken dan de andere leeftijdsgroepen. Hoe sterk die dialectresistentie in de West-Vlaamse diglossische maatschappij was, zien we ook aan de antwoorden op de vraag in welke code de informanten hun kinderen opvoeden of van plan waren dat te doen (cijfers in de tabellen verder onder).

In de zomer van 1997 liet ik een nieuwe enquête uitvoeren⁽³⁾, dit keer in Kortrijk. 102 proefpersonen werden at random ondervraagd en net als de vorige keer waren ook nu de vragen zo opgesteld, dat het taalgebruik in informele, halfformele en formele situaties uit de antwoorden kon worden afgeleid. De informanten werden op grond van de traditionele sociolinguïstische variabelen sekse, leeftijd en sociale klasse ingedeeld. Andermaal omvatte de keuzemogelijkheid standaardtaal, dialect en een tussen beide liggende variëteit. Alle proefpersonen werden door dezelfde persoon ondervraagd (Dorchain, 1998).

Voor dialectkennis werd ook nu weer 97% opgetekend en alle ondervraagden gaven aan het dialect niet enkel te beheersen, maar in allerlei communicatieve situaties ook effectief te gebruiken. Toch wil dit niet zeggen dat er, vergeleken met 1983, geen verandering was. Vooral bij de jongeren zien we een aanzienlijke verhoging van het gebruik van de tussenvariëteit in informele situaties: van 14 naar 27%. In diezelfde situaties is het dialectgebruik van 70 op 48% teruggevallen.⁽⁴⁾

Verder kan men samenvattend zeggen: hoe jonger de informanten waren, hoe minder dialect en hoe meer Standaardtaal er gebruikt werd. Het onderscheid tussen de twee hoogste leeftijdscategorieën was verwaarloosbaar en dat was, vergeleken met 1983, een belangrijke nieuwe vaststelling. Wat de variabele “sociale klasse” betreft zien we geen omkering, maar toch een serieuze versterking van een verschil dat in 1983 hoogstens tendentieel aanwezig was. Niet alleen werd in alle domeinen het dialectgebruik geringer naarmate de sociale klasse hoger was, maar vooral zien we dat de kloof tussen de laagste en de twee hogere klassen duidelijk breder was geworden, zodat sociale klasse nu onbetwistbaar de doorslaggevende variabele is die het taalgebruik en de variëteitenkeuze bepaalt. In bepaalde subcategorieën verdrong de standaardtaal het dialect meer en meer. Toch gebeurde dat allemaal niet in een zo grote mate dat men daaruit zou kunnen

⁽³⁾ Door Valérie Dorchain.

⁽⁴⁾ Een overzicht van alle cijfers in de onderstaande tabellen.

besluiten dat in Kortrijk in 1997 de diglossiesituatie zou opgehouden hebben te bestaan. Wel drong zich de voorspelling op, dat de situatie in de richting van het binnenland aan het veranderen was. Het was dus met hooggespannen verwachtingen dat we naar de resultaten van de enquête van 2006 uitkeken.

Vooraleer die hier besproken worden, sta ik nog even stil bij Vandekerckhove (2000) die in haar dissertatie de resultaten heeft gepubliceerd van een enquête die ze bij 108 KULAK- studenten had gehouden. De studenten in kwestie waren bijna allemaal uit het zuidoosten van West-Vlaanderen afkomstig.

Ook hier valt op dat 89% van de ondervraagden aangeeft het dialect te kennen en te gebruiken. Vandekerckhove is bovendien van mening dat dit percentage eigenlijk hoger ligt, omdat vooral vrouwelijke proefpersonen “ondergerapporteerd” zouden hebben. Maar zelfs 89% procent is genoeg om het met haar eens te zijn “Dat de monopoliepositie van het dialect als omgangstaal voor informele in-group contacten in West-Vlaanderen ook bij de jongste generatie nog nauwelijks aangetast [blijkt te zijn]”. 92% van Vandekerckhoves mannelijke informanten spreken met broers en zussen, 86% met vrienden en 84% met burens altijd dialect (o.c., p. 264). Met de ouders is dat “maar” 80%. Significant is in dat verband allicht dat slechts 35% van de proefpersonen opgeven met “jonge kinderen” dialect te spreken.

Zoals te verwachten was bericht ook Vandekerckhove, dat het dialectgebruik dramatisch daalt in [+ formele] situaties en ze karakteriseert de door haar onderzochte West-Vlaamse situatie daarom terecht als “ondubbelzinnig diglossisch” (o.c., p. 266ff.). Ik moet er wel op wijzen dat hier, in tegenstelling tot de VUB- enquêtes, aan de proefpersonen slechts twee antwoordmogelijkheden aangeboden werden: dialect en “ABN”. Hoewel enige studenten uit zichzelf af en toe “tussenvariëteit” als antwoord hebben opgeschreven, betekent dit toch dat een becijferde vergelijking met onze B-aantallen helaas niet mogelijk is.

Ook Vandekerckhove signaleert de tekenen die op verandering wijzen: de toenemende sociale determinatie van dialectgebruik in bepaalde situaties, de (relatieve) afname van het gebruik bij de jongeren enz. De door haar geënquêteerde groep zou, zo zegt de auteur “wel eens de laatste generatie kunnen vertegenwoordigen van West-Vlamingen met hogere- sociale- klasse- achtergrond die in het dialect zijn grootgebracht” (o.c., p. 303).

2. De Westhoek- enquête

2.1 Opbouw

Onze recentste enquête werd in de loop van 2006 uitgevoerd⁽⁵⁾ en bestond uit twee delen. Enerzijds was er een schriftelijke ondervraging van 176 leerlingen in twee verschillende scholen⁽⁶⁾, anderzijds een mondelinge enquête waar 186 proefpersonen aan deelnamen.

Omdat de twee voorafgaande enquêtes ook mondeling werden afgenomen, wordt hier aan het eerste deel van de enquête van 2006, het schriftelijke, omwille van de vergelijkbaarheid, nauwelijks aandacht besteed. De toch wel vaak interessante gegevens ervan zijn in Decaesstecker (2007) te vinden.

Voor de mondelinge enquête werden grosso modo dezelfde vragen gebruikt als voor de voorafgaande enquêtes in Kortrijk en Diksmuide/Oostende. Alle proefpersonen werden ook hier door dezelfde persoon ondervraagd. De lijst met vragen is in elk van de drie publicaties (Decaesstecker 2007; Dorchain 1998; Delacauw 1984) opgenomen en de oorspronkelijke lijst is ook afgedrukt in Willemyns (1985, 228-229).

De 186 ondervraagde proefpersonen zijn als volgt ingedeeld:

- 44 *jongeren* tussen 15 en 25 jaar; 70 *volwassenen* tussen 30 en 45 jaar en 72 *senioren* (55+).
- 46 proefpersonen behoren tot de *Lower Class*, 117 tot de *Middle Class* en 23 tot de *Upper Class*.
- er zijn 95 *mannelijke* en 91 *vrouwelijke* proefpersonen.

De enquête vond in de zogenaamde “Westhoek” plaats, in het zuidwestelijke deel van de provincie West-Vlaanderen. Daartoe behoren de provinciestadjes Ieper en Poperinge, met hun omliggende dorpen.

In de onderstaande tabellen worden, om een vergelijking op het eerste gezicht mogelijk te maken, telkens ook de uitkomsten van de twee vorige enquêtes mee opgenomen.

⁽⁵⁾ Door Lies Decaesstecker.

⁽⁶⁾ 108 van een lagere school (leeftijd van 6 tot 12) en 68 (leeftijd van 15 tot 18) van een beroepsschool.

Dialectgebruik (Code A)

Volgens leeftijd

% dialect (code A)	Jongeren (n = 44)		Volwassenen (n = 70)		Senioren (n = 72)	
	[-F]	[±F]	[-F]	[±F]	[-F]	[±F]
Diksmuide/Oostende 1983 ⁽⁸⁾ :	70,8	41,6	62,0	45,7	64,0	38,7
Kortrijk 1997:	47,9	19,9	60,9	32,7	67,6	38,2
Westhoek 2006:	77,6	30,1	74,9	55,7	81,2	55,6

Naar sociale klasse

% dialect (code A)	Lower class (LC, n = 46)		Middle class (MC, n = 117)		Upper class (UC, n = 23)	
	[-F]	[±F]	[-F]	[±F]	[-F]	[±F]
Diksmuide/Oostende 1983:	75,2	53,9	67,0	45,6	54,1	26,6
Kortrijk 1997:	77,1	50,0	57,4	26,5	43,3	15,0
Westhoek 2006:	89,7	56,5	82,7	43,3	65,3	32,6

Gebruik van de tussenvariëteit (Code B)

Volgens leeftijd

% tussenvariëteit (code B)	Jongeren (n = 44)		Volwassenen (n = 70)		Senioren (n = 72)	
	[-F]	[±F]	[-F]	[±F]	[-F]	[±F]
Diksmuide/Oostende 1983:	14,6	15,2	21,6	19,5	25,3	23,0
Kortrijk 1997:	27,4	17,6	18,4	16,8	20,8	20,8
Westhoek 2006:	17,9	41,5	20,0	21,0	13,5	25,4

(7) [+F] is formeel, [-F] informeel en [±F] ligt daar tussenin. De vragen werden zo opgesteld, dat ze bij de verwerking over die drie domeinen konden worden verdeeld.

(8) Allicht ten overvloede: 1883 = Diksmuide/Oostende, 1997 = Kortrijk en 2006 = Westhoek.

Naar sociale klasse

% fussenvariëteit (code B)	Lower class (n = 46)	Middle class (n = 117)	Upper class (n = 23)
	[-F] [±F] [+F]	[-F] [±F] [+F]	[-F] [±F] [+F]
Diksmuide/Oostende 1983:	16,1 19,0 25,2	18,7 18,5 15,4	27,7 19,2 8,0
Kortrijk 1997:	17,9 21,3 28,3	17,7 15,1 17,5	30,1 18,8 15,7
Westhoek 2006:	16,9 20,5 32,0	20,7 31,9 33,0	28,9 30,8 25,2

Standaardtaalgebruik (Code C)

Volgens leeftijd

% standaardtaal (code C)	Jongeren (n = 44)	Volwassenen (n = 70)	Senioren (n = 72)
	[-F] [±F] [+F]	[-F] [±F] [+F]	[-F] [±F] [+F]
Diksmuide/Oostende 1983:	14,5 43,1 77,8	16,4 34,6 75,5	10,5 38,7 63,2
Kortrijk 1997:	24,5 62,5 68,3	20,6 50,4 56,4	11,5 40,8 48,3
Westhoek 2006:	4,5 28,4 54,5	5,1 23,2 36,1	5,4 17,0 25,6

Naar sociale klasse

% standaardtaal (code C)	Lower class (n = 46)	Middle class (n = 117)	Upper class (n = 23)
	[-F] [±F] [+F]	[-F] [±F] [+F]	[-F] [±F] [+F]
Diksmuide/Oostende 1983:	8,7 27,1 54,5	14,3 35,9 75,5	18,3 54,1 86,0
Kortrijk 1997:	4,9 28,6 30,3	24,7 58,4 65,6	26,6 66,1 76,3
Westhoek 2006:	2,3 21,5 24,8	5,4 24,4 42,3	13,1 37,0 62,7

2.2 Dialectkennis

Het duidelijkste en simpelste resultaat van de enquête is zonder twijfel dat van de dialectkennis. Niet één van de 186 deelnemers heeft opgegeven het lokale dialect niet te beheersen. We hebben hier dus met een dialectkennis van volle 100% te maken (1983: 98%; 1997: 97%).

2.3 Samenvatting van de resultaten

2.3.1 Dialectgebruik volgens leeftijd

- Alle cijfers voor dialectgebruik liggen hoger dan in 1997 en, met één kleine uitzondering, zelfs hoger dan in 1983.

- Senioren gebruiken in alle situaties het meeste, jongeren het minste, maar toch nog heel vaak dialect.

2.3.2 Dialectgebruik naar sociale categorieën

- Alle cijfers voor dialectgebruik liggen hoger dan in 1997 en, met één kleine uitzondering, zelfs hoger dan in 1983.

- De LC gebruikt in alle situaties het meeste, de UC het minste dialect. Toch is ook bij die laatstgenoemde groep het dialectgebruik wezenlijk aanzienlijker dan in 1997 en 1983.

2.3.3 Gebruik van de tussenvariëteit volgens leeftijd

- Het valt op dat het gebruik van Code B heel aanzienlijk is. Zowel in $[\pm F]$ als in $[+F]$ wordt er meer B-gebruik aangegeven dan in 1997 en 1983; een echte discrepantie is er echter enkel bij de jongere proefpersonen. Dat het B-gebruik in $[-F]$ niet hoger is, ligt uitsluitend aan het in dit domein uitzonderlijk hoge dialectgebruik.

- Het hoogste gebruik van de tussenvariëteit in $[\pm F]$ en $[+F]$ situaties treedt bij jongeren en senioren op. In $[-F]$ -situaties bij de volwassenen.

2.3.4 Gebruik van de tussenvariëteit naar sociale categorieën

- Zoals te verwachten was wordt ook hier vaak B aangegeven en wel in alle situaties meer dan in 1983. De cijfers zijn het meest uitgesproken bij de MC en UC en in $[\pm F]$ en $[+F]$ -domeinen.

- in [+F] – situaties gebruikt de UC de B-variëteit het minst; MC en LC daarentegen maken er beide in dezelfde – aanzienlijke – mate gebruik van.

2.3.5 Standaardtaalgebruik volgens leeftijd

- Het standaardtaalgebruik is in alle situaties en groepen verbazend laag en alle standaardtaalgebruikscijfers liggen lager dan die van 1983 en 1997.

- Senioren spreken verhoudingsgewijs het minste, jongeren het vaakst de C-variëteit. Slechts in één enkel geval scoort de standaardtaal lichtjes hoger dan beide andere variëteiten samen, met name bij jongeren in een [+F]-situatie.

2.3.6. Standaardtaalgebruik naar sociale categorieën

- De te verwachten sociale hiërarchie treedt in alle gevallen duidelijk naar voren: de LC gebruikt de standaardtaal het minst, de UC het vaakst en de MC zit daar tussenin. Belangrijker lijkt me echter dat in alle gevallen nog minder standaardtaal gebruikt wordt dan in 1983 (en dus uiteraard dan in 1997).

- Slechts in één enkel geval scoort de standaardtaal lichtjes hoger dan beide andere codes samen, met name bij de UC in een [+F]-situatie.

2.4 Analyse

Wie op grond van de resultaten van 1983 en 1997 had verwacht, dat er zich een tendens aan het aftekenen was die door de volgende enquête zou worden bevestigd (en wie had dat niet), komt bedrogen uit. De resultaten van 2006 springen in vele gevallen compleet uit de band, niet alleen in vergelijking met onze eigen vroegere bevindingen, maar ook vergeleken met die van andere sociolinguïsten.

Het voordeel van dergelijke onverwachte, “abnormale” resultaten is dat we ertoe worden aangezet enig wantrouwen in acht te nemen tegenover cijfers die altijd “normaal” zijn en iedere keer weer de traditionele hypothesen lijken te bevestigen. Nu worden we verplicht ons te bezinnen en een aantal gevormde overtuigingen weer in vraag te stellen. Een mooi voorbeeld daarvan is de overtuiging dat het taalgebruik binnen West-Vlaanderen heel gelijkmatig is en het dus geen rol speelt waar men precies de enquêtes uitvoert. Hoe en waarom die overtuiging verkeerd is zal ik hieronder uitvoeriger toelichten. Eerst wil ik nu de cijfers uit de bovenstaande tabellen interpreteren en analyseren.

2.4.1 Sociale categorieën

Zonder verrassingen is de vaststelling dat de LC vaker dialect spreekt dan de hogere opleidingscategorieën en dat het standaardtaalgebruik vaak niet eens de helft bedraagt van de hogere groepen. In een [+F]-situatie gebruiken ze drie keer minder standaardtaal dan de UC en drie en een half keer meer dialect. Maar ook in de minder formele domeinen geldt: hoe hoger de sociale klasse, hoe minder dialect.

Maar het is wel de moeite van het noteren waard dat zelfs in [+F]-situaties het dialectgebruik van de LC nog een forse 42% bedraagt. Daar zijn wel enkele verklaringen voor te verzinnen, zo bv. dat die LC vrij zelden in een [+F]-situatie terechtkomt en dus navenant minder ook maar de gelegenheid heeft standaardtaal te gebruiken. Wanneer ze dan toch in een door ons als [+F] gekenmerkte situatie terechtkomen, schakelen ze veel minder vaak op standaardtaal over, deels omdat ze die code onvoldoende beheersen, deels ook omdat ze allicht niet inzien waarom ze die moeite zouden doen.

Heel algemeen geldt voor de LC, inclusief voor de tot die groep behorende tieners, dat ze heel zelden met de standaardtaal in contact komen. Als gevolg daarvan is hun competentie laag en dat leidt dan weer tot lage enquêtécijfers. We stoten hier zonder enige twijfel op een maatschappelijke discrepantie tussen een groep proefpersonen die zo goed als nooit en een andere groep die regelmatig standaardtaalcontact heeft. Voor de eerstgenoemden zijn misschien zelfs de al heel lage C- cijfers “overgerapporteerd”. Wat we hier eigenlijk vergelijken, maar daar kunnen we niet onderuit, is een categorie sprekers die maar twee taalvariëteiten beheerst (dialect en tussentaal) met een groep die daar bovenop ook in de standaardtaal nog min of meer competent is.

2.4.2 Diglossie?

Een van de vrij verrassende resultaten van de onderhavige enquête is dat we te maken krijgen met hoge B-cijfers (tussenvariëteit), die zowel die van 1983 als ook die van 1997 ruimschoots overtreffen. Toch is dat, mijns inziens, geen teken dat er nu een taalcontinuüm in de plaats van de van ouds bestaande diglossie zou zijn getreden.

Allereerst speelt beslist een rol dat tijdens het afgelopen decennium niet alleen in wetenschappelijke publicaties, maar ook in de media heel regelmatig over die “overgangsvariëteit” bericht wordt en de bevolking nu veel beter dan vroeger met

dat begrip vertrouwd is. Meestal is in dergelijke berichten dan van “tussentaal” of, denigrerend, van “Verkavelingsvlaams” sprake en in de meeste gevallen wordt niet nagelaten erop te wijzen hoe zeer daardoor zowel het gebruik van als de competentie in de standaardtaal kleiner geworden zijn (bv. Taeldeman 2007; een overzicht van de relevante, recente literatuur in Willemyns 2005). Dat heeft er hoe dan ook toe geleid dat vele proefpersonen zich in 2006 onder B-code makkelijker iets voor kunnen stellen dan die van 1983 of 1997 en ook dat heeft m.i. het vaker aankruisen van precies deze keuzemogelijkheid tot gevolg gehad.

Anderzijds, en dat is een nog veel doorslaggevend argument, heeft in de praktijk de door onze Westhoek- informanten aangekruiste B-variëteit weinig of zelfs niets met het bovengenoemde Verkavelingsvlaams te maken. Die term wordt namelijk meestal voor een taalvorm gebruikt die dialect noch standaardtaal is, zowel in het lexicon als in de morfosyntaxis veel Brabantse kenmerken vertoont en daarom eigenlijk beter “Verkavelingsbrabants” kan worden genoemd (Willemyns 2005). Het is duidelijk dat een dergelijke variëteit door de Westhoekers bedoeld noch gesproken wordt. Uit persoonlijke ervaring weten we dat West-Vlamingen hier een taalvariëteit bedoelen die wel degelijk tussen standaardtaal en dialect ligt, d.w.z. niet “goed” genoeg is voor het eerste en “te goed” voor het tweede. Met het bovengenoemde Verkavelingsvlaams heeft dat heel weinig te maken, wel met een poging om, waar de omstandigheden het noodzakelijk maken, een variëteit te gebruiken die beter verstaanbaar is dan het lokale dialect.

Ik blijf daarom de mening toegedaan dat de proefpersonen wel degelijk nog altijd een tweedeling voor ogen hebben. Het ene deel ervan is dialect, het tweede is een “hogere” variëteit die ze, al naar gelang hoe ze hun standaardtalige competentie zelf inschatten nu eens “B”, dan weer “C” noemen. Het gaat dus om een “intendierte Hochsprache” (Mihm 1989) en wie denkt dat hij die intentie ook in de praktijk om kan zetten kiest voor “C”, wie daaraan twijfelt voor “B”. Maar de tweedeling, de diglossie, die komt daardoor niet in het gedrang.⁽⁹⁾

Steun voor die overtuiging vind ik ook in twee recente studies over enerzijds taalgebruik (Vandekerckhove 2005) en anderzijds attitudes (Geeraert 2007) van West-Vlamingen. Ze worden beide uitvoerig geanalyseerd in Willemyns (2007) en geven waardevolle informatie over wat de West-Vlamingen over tussentaal en de gebruikswaarde ervan denken. Enerzijds blijken ze – in tegenstelling tot de

⁽⁹⁾ Ook Vandekerckhove (2000, 282) is overigens van mening, dat “een goede standaardtaalbeheersing voor veel West-Vlamingen absoluut geen evidentie [is]”.

Vlamingen uit andere provincies - tussentaal bv. niet gepast te vinden op café; dat kan alleen betekenen dat ze daar dialect verkiezen en ze met hun antwoord dus impliciet dialect en tussentaal als duidelijk gescheiden variëteiten beschouwen. Aan de andere kant blijken ze tussentaal ook ongeschikt te vinden voor een aantal formelere situaties, waar de rest van Vlaanderen geen graten in ziet. Uit hun antwoorden op de vragen van Geeraert blijkt dat ze in die gevallen massaal de standaardtaal verkiezen en uit Vandekerckhoves onderzoek blijkt dat ze dan inderdaad in hogere mate standaardtalige vormen gebruiken dan de inwoners van andere provincies.⁽¹⁰⁾ Interessant is bovendien dat uit beide studies blijkt dat de jongere West-Vlamingen nog meer dan hun oudere provinciegenoten zowel negatievere attitudes tegenover tussentaal hebben (Geeraert) als inderdaad minder tussentalige vormen gebruiken (Vandekerckhove).

2.4.3 De geografische factor

Totnogtoe was zowel het impliciete als expliciete uitgangspunt bij sociolinguïstische enquêtes in West-Vlaanderen dat de resultaten best met elkaar vergeleken konden worden, los van de plaats waar ze werden vergaard. In Willemys (2000, 485) heb ik bv. geschreven: “Aangezien niets erop wijst, dat er binnen West-Vlaanderen significante verschillen bestaan, is het feit, dat het hier om een andere enquêteplaats gaat geen reden om de resultaten van beide onderzoeken niet met elkaar te vergelijken”. Ook voor Vandekerckhove (2000, 271) was dat geen punt: “Van belang is ook dat de eigen vaststelling uit de Kortrijkse enquête, waaraan voornamelijk informanten uit het zuiden van West-Vlaanderen deelnamen, perfect compatibel zijn met Willemys’ bevindingen voor twee steden uit de noordelijke helft van West-Vlaanderen”.

Op grond van wat we nu weten moet die opvatting ten minste aanzienlijk gemendeerd worden. Wat *dialectkennis* betreft gaat ze nog wel op, wat *dialectgebruik* betreft veel minder.

De verklaring daarvoor kan, me dunkt, vooral daarin worden gevonden, dat zowel het contact met de standaardtaal als de gebruikswaarde ervan van streek tot streek heel anders kunnen zijn. Het gebied waar we in 2006 onze enquête hebben uitgevoerd is nu een keer een streek waar het contact met en de invloed van de standaardtaal heel gering is. De inwoners gebruiken die variëteit zelf heel zelden en verwachten eigenlijk ook niet van anderen dat ze er zich in uit

⁽¹⁰⁾ Het gaat hier om informanten voor het “Corpus Gesproken Nederlands” die dus de opdracht hadden in een informele situatie AN te spreken. Uiteraard hadden de niet West-Vlaamse informanten dezelfde opdracht.

zouden drukken

Op grond hiervan is in de “Westhoek” niet alleen het taalgedrag anders dan in de totnogtoe onderzochte delen van West-Vlaanderen, maar de proefpersonen blijken bovendien heel ongebruikelijk op de enquêtevragen te reageren en beantwoorden ze op een vaak onverwachte wijze. Om dat aan te tonen haal ik enkele antwoorden aan uit het attitudeonderzoek, dat tegelijk met de taalgebruiksenquête werd doorgevoerd en in Decaesstecker (2007) uitvoerig wordt beschreven:

- Op de bewering “Iemand die het AN goed beheerst, zal het verder schoppen, dan iemand die het AN niet goed beheerst”, hebben weliswaar in totaal 63,6% van de jonge ondervraagden⁽¹⁾ met “ja” geantwoord, maar in de groep van de leerlingen van de beroepsschool waren maar 28,6% het daarmee eens. De meest voor de hand liggende verklaring is wel, dat zij - allicht terecht - niet goed inzien waar zij in hun beroepsleven een standaardtaal voor nodig zouden hebben, aangezien zowel hun collega's als ook hun chefs op het werk heel zeker het plaatselijke dialect gebruiken.

- Die verklaring wint nog aan overtuigingskracht in het licht van de reactie op de volgende bewering: “Een collega op het werk die AN praat maakt een betere indruk”. 84% van alle proefpersonen verklaarden zich met die bewering *niet* akkoord!

- Een interessante blik in de talige realiteit van de Westhoek biedt de reactie op de volgende aan de jongeren voorgelegde bewering: “Iemand die dialect praat, wekt meer vertrouwen”. Die vraag bracht de proefpersonen kennelijk zo zeer in verlegenheid, dat 41% van hen er niet eens op geantwoord heeft. Een plausibele verklaring daarvoor is, zoals ook Vandekerckhove vindt, die in een enquête van haar iets vergelijkbaars meegemaakt heeft, dat velen nog nooit in aanraking zijn gekomen met mensen die geen dialect praten en zich daarom die situatie niet echt voor de geest kunnen halen.

2.5 Dialectresistentie

Wil men weten hoe resistent het dialect in de Westhoek ook in de toekomst zal blijken te zijn, dan doet men er goed aan de antwoorden op de vraag in welke variëteit men zijn kinderen opvoedt, c.q. later op wil voeden van naderbij te be-

⁽¹⁾ De attitude-enquête werd alleen bij jongeren tussen de 15 en de 25 gehouden.

kijken. Ook deze vraag werd in alle drie de enquêtes gesteld en een vergelijking van de antwoorden ziet er als volgt uit:

		Alg.	Jong. Volw.		Sen.	LC	MC	UC
A	1983	27,5	36,5	25,0	21,5	37,0	25,0	17,0
	1997	17,2	19,4	17,3	14,7	23,5	22,8	5,7
	2006	64,7	52,3	58,6	83,3	78,0	50,2	31,3
B	1983	24,5	15,0	33,0	26,0	25,0	23,5	26,5
	1997	23,0	22,1	29,3	17,6	35,3	20,0	14,2
	2006	24,1	34,1	30,0	8,3	20,0	38,0	40,6
C	1983	47,5	48,0	40,0	52,5	36,0	50,5	55,5
	1997	9,6	58,4	52,9	67,7	41,2	57,1	80,0
	2006	11,1	13,6	11,4	8,3	2,0	11,7	28,1

In 1983 al was het verrassend vast te moeten stellen dat meer jongeren dan ouderen het dialect als socialiseringsvariëteit voor hun kinderen verkozen. In 1997 was dat weliswaar nog altijd zo, maar de afstand tussen beide was veel kleiner geworden en vooral, het percentage was veel lager geworden. De keuze voor de standaardtaal was, zo bleek toen al, veel meer door sociale dan door leeftijdsverschillen ingegeven. In de UC bv. sprak zich 80% voor de standaardtaal uit en dat was ongeveer het dubbele van de LC.

Ook nu weer komt wie in 2006 een voortzetting van die trend had verwacht, bedrogen uit. We krijgen integendeel bijna totaal het omgekeerde. Weliswaar zijn het nu niet meer de jongeren die zich het meeste voor het dialect uitspreken, maar het percentage van diegenen die zegt precies dat van plan te zijn ligt toch nog veel hoger dan in het opzienbarende resultaat van 1983. Ook wanneer men op grond van de boven besproken speciale omstandigheden en het geringe standaardtaalcontact in de Westhoek de cijfers voor “B” bij die voor “C” zou optellen is het totaal in *alle* leeftijdscategorieën nog altijd lager dan het dialectcijfer. Dat is overigens ook in twee van de drie sociale groepen het geval: alleen in de UC krijgt het dialect niet de meerderheid achter zich.

Een gegeven dat we helaas niet met de vorige enquêtes kunnen vergelijken omdat de vraag nu voor het eerst werd gesteld is niettemin uiterst interessant, namelijk hoe het zit met de taal van de communicatie tussen ouders en kinderen. Dat ziet er als volgt uit:

- Spreken met hun ouders dialect: J: 97,7% V: 95,7% S: 98,6%
- Spreken met hun kinderen dialect: J: 59,1% V: 61,4% S: 93,1%

Hieruit blijkt dus dat er ondanks alles tussen de generaties een verschil in variëteitenkeuze optreedt.

3. Enkele methodologische consequenties

Zoals het er nu naar uitziet moet men vrezen dat we met onze gebruikelijke opvragingstechnieken of zelfs opvragingsmogelijkheden niet meer in staat zullen zijn om in bepaalde specifieke gebieden of situaties bruikbare resultaten te genereren. Een van de hinderlijke moeilijkheden is dat, zoals de enquête van 2006 duidelijk heeft gemaakt, de informanten zelf hun talige competentie beoordelen en op grond daarvan ofwel een B- ofwel een C- antwoord geven (tussenvariëteit of standaardtaal) om de taalvariëteit te omschrijven die ze gebruiken wanneer ze geen dialect spreken. Vanuit het standpunt van de ondervragende en analyserende sociolinguïst is dat niet de bedoeling. Wat wij willen achterhalen is communicatieve competentie. Wij willen er namelijk achter komen welke variëteit de proefpersoon in welke omstandigheden geschikt vindt. Uiteraard is bekend dat de mate van communicatieve competentie van de spreker tot op zekere hoogte ook door de mate van zijn talige competentie meebepaald wordt, maar zelden is zo duidelijk als hier naar voren gekomen welk een stoorfactor dat kan zijn.

Ondanks dat probleem moeten we in principe blijven proberen er achter te komen welke variëteit de proefpersoon in elk van de opgevoerde situaties van plan is te gebruiken, dus wat zijn *geïntendeerde* variëteit is. Precies daar stoten we, vrees ik, op de grenzen van onze mogelijkheden. Hoe kun je bijvoorbeeld aan een proefpersoon uitleggen wat het verschil is tussen een C- variëteit die hij maar onvolmaakt beheerst, en een B- variëteit die werkelijk als tussentaal bedoeld is? Hoe hem verklaren dat we eigenlijk toch een C- antwoord verlangen wanneer hij zegt in [+F]- situaties “B” te gebruiken omdat hij beseft dat de effectief gebruikte taalvariëteit te onvolmaakt is om voor C te kunnen doorgaan? Hoe hem uit te leggen, dat we ons minder interesseren voor wat hij echt kan, dan voor wat hij gepast vindt? Daar komt nog bij dat je hem sowieso niet al te veel mag “uitleggen” om de resultaten niet indirect te beïnvloeden. De opname in één sample van “drietellige” zowel als “tweetalige” proefpersonen kan niet anders dan de cijfers en percentages ten zeerste beïnvloeden.

Welke problemen er verder nog in dit verband op kunnen treden, heb ik besproken bij de analyse van de enquête van 1997. Een vergelijking tussen het reële

taalgedrag van de informanten met het taalgedrag dat ze opgaven, leerde dat de discrepantie tussen beide veel groter kan zijn dan ons lief is (Willemys, 2000). Misschien is participating observation hier de enige oplossing, maar dat is dan wel een methode die zo veel praktische nadelen inhoudt, dat ze in de praktijk maar heel zelden uitvoerbaar is.

4. Enkele theorievormende consequenties

In Willemys (1997) worden vier factoren opgesomd, die in principe voor dialectverlies verantwoordelijk zijn, met name de sociale, de geografische, de temporele en de functionele factor. Tot besluit van de bovenstaande uiteenzetting wil ik nu proberen vast te stellen wat de precieze invloed van die factoren is op het dialectverlies in West-Vlaanderen, zoals dat blijkt (of niet blijkt) uit de drie enquêtes die boven werden besproken.

4.1 De geografische variabele

Het is een absoluut onderzoekingsdesideratum, de geografische variabele apart en uitvoerig te onderzoeken. In beide eerste enquêtes werd daar geen aandacht aan besteed, o.m. omdat ze uitsluitend in stedelijke omgevingen werden uitgevoerd. Wat de laatste betreft moet men er rekening mee houden dat Ieper en Poperinge kleine stadjes zijn, die als het ware in complete symbiose leven met het omringende platteland. We hebben bij de analyse de resultaten van de stad-land-variabele mee onderzocht en absoluut geen enkel significant verschil vast kunnen stellen. Het verschil tussen Ieper en Poperinge aan de ene kant en de omringende dorpen aan de andere wordt ook door de bewoners van dat gebied zelf als nauwelijks bestaande beschouwd en het hele gebied komt als heel erg homogeen naar voren.

Toch is het bekend dat op het niveau van de provincie, de geografische variabele ook in West-Vlaanderen wel degelijk belangrijk en relevant kan zijn. Daarom is het dringend nodig, dat de invloed van een urbane omgeving op dialectverlies en de afname van het dialectgebruik in Brugge en Kortrijk, misschien ook in Oostende en Roeselare op een uniforme wijze onderzocht wordt, opdat de resultaten zo goed mogelijk vergelijkbaar zouden zijn. Bovendien ligt het voor de hand dat ook het verschil tussen economisch welvarende en meer achtergebleven streken een rol speelt en onderzocht moet worden. Dat de Westhoek tot die laatstgenoemde gebieden behoort is algemeen bekend.

4.2 De temporele factor

Wat de temporele factor betreft leveren alle drie de enquêtes uitvoerige informatie op. Toch is de verwerking en de interpretatie ervan niet zo simpel. Ik geef een voorbeeld: aan de enquête van 2006 hebben heel veel jongeren deelgenomen, met name een groep leerlingen van een basisschool, aan de schriftelijke, en een groep adolescenten (15-16) aan de mondelinge enquête. In hun directe omgeving (familie, vrienden en zelfs school) wordt, ook in situaties die zonder twijfel als formeel gelden, bijna uitsluitend dialect gesproken en er bestaat weinig twijfel over dat de meesten van hen met beide andere variëteiten (tussentaal en standaard) maar heel zelden in aanraking komen. Meestal is het dus zo, dat het contact met de Nederlandse standaardtaal bijna uitsluitend passief is (TV, radio en schrijftaal). Voor diegenen van hen die op de beroepsschool zitten is zelfs op school het contact met de standaardtaal vooral passief. In de loop van het onderzoek kon immers worden vastgesteld dat ook de leerkrachten daar met hun leerlingen vaak geen standaardtaal spreken en in ieder geval de leerlingen hun leerkrachten zo goed als uitsluitend in het dialect aanspreken (Decaesstecker 2007). Het is dus verstaanbaar waarom die kinderen en jongeren met de vragen over het mogelijke gebruik van de standaard en zelfs van de tussenvariëteit niet veel aan kunnen vangen, vooral omdat ze zo goed als nooit in situaties verkeren zoals die in de meeste vragen worden beschreven en omdat voor hen de reële gebruikswaarde van de genoemde variëteiten zo goed als nul is. Het gevolg van dat alles is dat de resultaten in verband met de invloed van de leeftijdsvariabele niet zo maar bruikbaar zijn. Die vaststelling is op zichzelf bijzonder interessant omdat hier bewezen wordt, dat de invloed van zogenaamde “algemeen geldige” variabelen in speciale gevallen als de onderhavige ondergeschikt moet worden gemaakt aan het algemene sociolinguïstische kader van de proefpersonen.

4.3 De seksevariabele

De seksevariabele is nauwelijks aan bod gekomen. De belangrijkste verklaring daarvoor is dat ze in de twee vorige enquêtes op heel verschillende manier ingebouwd was en er dus geen vergelijkbaar materiaal voorhanden is. Toch betekent dat niet dat er niets over kan worden gezegd. De enquête in de Westhoek heeft aangetoond, dat er geen significant afwijkend taalgedrag op grond van het sekseverschil kan worden aangetoond. De internationaal bekende tendens, die de zorg voor sociaal “correct” taalgebruik vooral als de opgave van de vrouwen

en het dialectgebruik in eerste instantie als mannenzaak beschouwt⁽¹²⁾ blijkt in de “Westhoek” niet voor te komen. In de meeste gevallen zijn er geen in cijfers vast te leggen verschillen en als er al zijn dan vertonen ze net het omgekeerde patroon van wat men “normaliter” zou verwachten. Maar het is bekend dat in de hele socio-dialectologische research in Vlaanderen eigenlijk zo goed als nooit een relevant sekseverschil aangetoond werd. De resultaten uit de Westhoek liggen dus in de lijn daarvan.

4.4 De functionele factor

Wat de functionele variabele betreft kunnen we vrij kort zijn. De Westhoek-enquête heeft aangetoond, dat de functie van zowel Standaardtaal als de tussenvariëteit heel erg beperkt is en dat kleurt het taalgedrag van de proefpersonen heel erg. Zoals ik in 4.1 heb betoogd kunnen gegevens daarvoor slechts verkregen worden door doelgericht enquêteren. In stedelijke gebieden hebben de niet-dialect-variëteiten veel meer functies dan op het platteland en het zou goed zijn daar zo gauw mogelijk cijfermateriaal over ter beschikking te hebben.

5. Enkele samenvattende conclusies

a) De algemene conclusies uit de resultaten van de drie enquêtes zijn dat ook in West-Vlaanderen, dialectgebruik in toenemend mate sociaal gedetermineerd wordt, ook waar de dialectkennis dat nog niet is.

b) Voor de hele LC van de Westhoek (inclusief de meerderheid van de tieners) geldt, dat er heel weinig Standaardtaalcontact bestaat. Er is een discrepantie tussen enerzijds proefpersonen, die zo goed als nooit en anderzijds andere die regelmatig met de Standaardtaal in aanraking komen.

c) De tussenvariëteit die door de Westhoek-informanten vaak wordt aangekruist heeft nauwelijks iets te maken met het zogenaamde Verkavelingsvlaams. Wat de proefpersonen ons duidelijk maken is, dat in bepaalde omstandigheden gebruik gemaakt wordt van een “intendierte Hochsprache”, die zij, al naar gelang van hoe ze hun eigen competentie evalueren, “B” of “C” noemen. Dat verandert niets aan het feit dat de traditionele diglossie blijft bestaan.

⁽¹²⁾ zie bv. Bister-Broosen (1989) voor Duitsland (Krefeld) of Trudgill (1974) voor Engeland (Norwich).

d) Ook de opvatting, dat het geen rol speelt waar in West-Vlaanderen geënquêteerd wordt blijkt niet altijd terecht te zijn. In de “Westhoek” wijkt niet alleen het taalgedrag af van de totnogtoe onderzochte delen van West-Vlaanderen, maar de mensen staan ook heel anders tegenover de in de attitudevragen aangesproken situaties en hun antwoorden erop wijken navenant af van die in de vroeger onderzochte gebieden. Wat vroeger niet zo zeker was is nu onherroepelijk vastgesteld: niet alleen in Vlaanderen, maar ook in West-Vlaanderen zijn er duidelijke tempo- en intensiteitsverschillen inzake dialectverlies.

e) Vanuit methodologisch oogpunt is het uitermate interessant vast te stellen hoe moeilijk het is te bepalen, welke variëteit door de informanten in de voorgelegde situaties bedoeld werd. Zij zijn niet echt in staat de B- en de C- Code uit elkaar te houden en door de ondervraging werd ook duidelijk dat er vaak een discrepantie bestaat tussen het aangegeven en het werkelijke taalgebruik.

f) Bijzonder waardevol is de vaststelling dat de invloed van meestal als “algemeen geldig” beschouwde variabelen (bv. leeftijd, sociale klasse of sekse) in speciale gevallen als de onderhavige ondergeschikt moeten worden gemaakt aan het algemene sociolinguïstische kader waar de proefpersonen in leven.

g) De (plausibele) verwachting dat de evolutie die men van 1983 tot 1997 meende te kunnen vaststellen, onveranderd zou doorgaan tot 2006 wordt niet bewaarheid. De vaak verrassende cijfers van de enquête van 2006 dwingen ons ertoe om te denken en enkele ideeën waar men vast aan geloofde weer in vraag te stellen.

h) De algemene theorievorming in socio-dialectologisch onderzoek moet meer rekening houden met data en enquêteresultaten uit heel diverse (taal) gemeenschappen die, bij voorkeur, op basis van real time investigations werden vergaard.

Bibliografie

BISTER-BROOSEN, HELGA

(1989): *Sprachwandel im Dialekt von Krefeld*. New York, Bern, Frankfurt, Paris: Peter Lang Verlag.

DELACAUW, ANN

(1984): *Taalvariatie in West-Vlaanderen*. Brussel: Vrije Universiteit (ongepubliceerde licentiaatsverhandeling).

DECAESSTECKER, LIES

(2007): *Taalgebruik en taalvariatie in de Westhoek. Een onderzoek naar het gebruik van dialect, tussentaal en Algemeen Nederlands*. Brussel: Vrije Universiteit (ongepubliceerde licentiaatsverhandeling).

DORCHAIN, VALÉRIE

(1998): *Taalvariatie in Zuid-West-Vlaanderen: een onderzoek naar het gebruik van dialect, standaardtaal en tussentaal*. Brussel: Vrije Universiteit (ongepubliceerde licentiaatsverhandeling).

GEERAERT, ANDRIES

(2007): *De functie-uitbreiding van het Verkavelingsbrabants bij hoog opgeleide Vlamingen* (nog niet gepubliceerde VUB-studie).

MATTHEIER, KLAUS J.

(1990): Dialekt und Standardsprache. Über das Varietätensystem des Deutschen in der Bundesrepublik. In: *International Journal of the Sociology of Language* 83, 59-81.

MIHM, AREND

(1989): Arbeitersprache und gesprochene Sprache im 19. Jahrhundert. In: D. Cherubim & K. Mattheier (red.), *Voraussetzungen und Grundfragen der Gegenwartssprache. Sprach- und sozialgeschichtliche Untersuchungen zum 19. Jahrhundert*. Berlin- New York: De Gruyter, 282-316.

TAELEDEMAN, JOHAN

(2007): Het Vlaamse taallandschap verschaalt. In: *De Standaard Weekend*, 7 juli, 20-21.

TRUDGILL, PETER

(1974): *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.

VANDEKERCKHOVE, REINHILD

(1993): Dialectverlies in West-Vlaanderen? De vitaliteit van het Deerlijks dialect. In: *Taal en Tongval*, Themanummer 6, 120-135.

VANDEKERCKHOVE, REINHILD.

(2000): *Structurele en sociale aspecten van dialectverandering. De dynamiek van het Deerlijkse dialect.* Gent : Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.

VANDEKERCKHOVE, REINHILD

(2005): Belgian Dutch versus Netherlandic Dutch. New patterns of divergence? On pronouns of address and diminutives. In: *Multilingua* 24, 379-398.

VAN KEYMEULEN, JACQUES

(1993): Een verkennend taalgeografisch onderzoek naar dialectverlies in Nederlandstalig België. In: *Taal en Tongval*, Themanummer 6, 75-101.

WILLEMYS, ROLAND

(1979): Bedenkingen bij het taalgedrag van Vlaamse universiteitsstudenten uit Brussel-Halle-Vilvoorde. In: *Taal en Sociale Integratie* 2, 141-159.

WILLEMYS, ROLAND

(1985): Diglossie en taalcontinuüm: twee omstreden begrippen. In Roland Willemys (red.), *Brussels Boeket: Liber Discipulorum A. van Loey*. Brussel: VUB-Press, 187-230.

WILLEMYS, ROLAND

(1997): Dialektverlust im niederländischen Sprachraum. In: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 64, 129-154.

WILLEMYS, ROLAND

(2000): Dialectverlies in West-Vlaanderen. In: S. Gillis, J. Nuyts & J. Taeldeman (eds.), *Met taal om de tuin geleid. Een bundel opstellen voor Georges De Schutter*. Antwerpen: Universitaire Instelling Antwerpen, 483-491.

WILLEMYS, ROLAND

(2005): Verkavelingsbrabants. Werkt het integratiemodel ook voor tussentalen? In: *Neerlandica Extra Muros oktober 2005*, 27-40.

WILLEMYS, ROLAND

(2007): De-standardization in the Dutch Language territory at Large. In: Christian Fandrych & Reinier Salverda (red.), *Standard, Variation and Language Change in Germanic Languages*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 267-279.